

Η γήρανση ως κριτήριο δυναμισμού στον σύγχρονο ελληνικό νησιωτικό χώρο – Ιόνιο, Αιγαίο, Κρήτη

Σταματίνα Κακλαμάνη & Marie-Noëlle Duquenne

Το νησί είναι βαθύτατα παράδοξο, αμφίσημο. Όλα μετατρέπονται στο αντίθετό τους. Από αυτό ακριβώς προέρχεται η δυσκολία να γίνει αντιληπτή η ουσία του, να οριστεί, να διατυπωθεί... Γι' αυτό ταλαντευόμαστε διαρκώς ανάμεσα σε «θεμελιακές κοινοτοπίες» και στο ανείπωτο. Μόλις πιστέψουμε ότι την εντοπίσαμε, αυτή πάλι απομακρύνεται: κάποια νησιά δεν είναι καλά αγκυροβολημένα, είναι καράβια ακυβέρνητα και μας ξεγλιστρούν (Meistersheim 1988, 108).¹

Εισαγωγή

Η πληθυσμιακή γήρανση² στην ύπαιθρο της Ελλάδας ακολουθεί αρκετά διαφορετικά μονοπάτια, που κρύβουν σημαντικές και ουσιαστικές ανομοιομορφίες. Όταν εξετάζεται σε τοπικό επίπεδο, η γήρανση δεν είναι πάντοτε το αποτέλεσμα απερήμωσης και, επομένως, μια αρνητική εξέλιξη. Όπως διαπιστώνεται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η γήρανση μπορεί να προκύπτει από την πληθυσμιακή αναζωογόνηση του ύπαιθρου χώρου μέσα από μεταναστευτικές ροές. Ενδέχεται συνεπώς, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να θεωρηθεί θετική εξέλιξη, στον βαθμό που η εισροή πληθυσμού προκαλεί ευνοϊκές μεταβολές στην οργάνωση και λειτουργία του τοπικού κοινωνικού-οικονομικού ιστού.

Από την ενδελεχή ανάλυση των παρατηρούμενων μεταβολών στον ύπαιθρο χώρο, αναδεικνύεται ότι η δημογραφική ανάπτυξη σε κάποιες περιπτώσεις συνοδεύεται από μια διαδικασία γήρανσης. Η διαδικασία αυτή ενισχύεται από την εγκατάσταση συνταξιούχων που εγκαταλείπουν τις αστικές περιοχές αναζητώντας καλύτερη ποιότητα ζωής και ευνοϊκότερο περιβάλλον (Mallon 2013). Οι νεοεισερχόμενοι υιοθετούν ποικιλία στρατηγικών ως προς την επιλογή του τόπου εγκατάστασής τους. Συνακόλουθα προκύπτουν νέες ανάγκες σχετικές με τις προσφερόμενες υπηρεσίες σε τοπικό επίπεδο (εμπόριο, ΑΤΜ, υπηρεσίες υγείας κ.λπ.) και διαμορφώνονται καινούργιες απαιτήσεις που άπτονται των συνθηκών στέγασης και των συναφών υποδομών. Έτσι, η αναζήτηση ποιότητας ζωής οδηγεί ενίοτε σε οργανωμένες μορφές κινητικότητας και συμβάλλει σε αλλαγές που επηρεάζουν το συνολικό πλαίσιο λειτουργίας του ύπαιθρου χώρου (Κακλαμάνη και Ντυκέν 2015).

¹ Μετάφραση του πρωτότυπου από τις συγγραφείς.

² Η πληθυσμιακή γήρανση ως δημογραφικό φαινόμενο αφορά την διαδικασία αύξησης του ποσοστού των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω επί του συνολικού πληθυσμού.

Προηγούμενη έρευνά μας (Ντυκέν και Κακλαμάνη 2013· Κακλαμάνη και Ντυκέν 2015) έδειξε ότι στον ελλαδικό υπαιθρο χώρο διακρίνονται δύο κατηγορίες αιτιών που συντείνουν στη διαδικασία γήρανσης του πληθυσμού, με την έννοια της αδυναμίας υποδοχής ή συγκράτησής του. Στην πρώτη εντάσσονται τα γεωμορφολογικά εκείνα χαρακτηριστικά των περιοχών που προκαλούν σοβαρά εμπόδια πρόσβασης σε αυτές (ορεινότητα, υψόμετρο, κλίσεις). Στη δεύτερη εντάσσονται χαρακτηριστικά *δυνατοτήτων πρόσβασης* από και προς διαμετακομιστικούς πόλους. Η έννοια της προσβασιμότητας αναφέρεται τόσο στις αντικειμενικές δυνατότητες σύνδεσης (πραγματική απόσταση, ύπαρξη και ποιότητα μέσων επικοινωνίας), όσο και στην υποκειμενική πρόσληψή τους.

Ο συνδυασμός των ανωτέρω αιτιών φαίνεται ότι συντείνει στα ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα γήρανσης· ενώ χαμηλότερη είναι η –πάντα υψηλή ωστόσο– γήρανση σε Δημοτικές Ενότητες (Δ.Ε.) που παραμένουν απομονωμένες λόγω περιορισμένων δυνατοτήτων επικοινωνίας με πόλεις. Οι Δ.Ε. στις οποίες η γήρανση κυμαίνεται σε μέσα επίπεδα είναι και αυτές απομακρυσμένες από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας, γειτνιάζουν όμως με σημαντικά περιφερειακά τέτοια κέντρα, ενώ δεν επιβαρύνονται ιδιαίτερα από τα γεωμορφολογικά τους χαρακτηριστικά. Περιορισμένη γήρανση παρουσιάζουν όλες οι μεσαίες και μεγάλες πόλεις της επαρχίας που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με τις κύριες μητροπολιτικές περιοχές της χώρας.

Παράλληλα, καθοριστικός είναι ο ρόλος του είδους, της δυναμικότητας αλλά και της χρονικής διάρκειας των αναπτυσσόμενων οικονομικών δραστηριοτήτων στο τοπικό αλλά και στο ευρύτερο περιφερειακό επίπεδο. Η ιστορία των Δ.Ε., όπως συνοψίζεται εν μέρει στις δημογραφικές δομές, φέρει έντονα τα αποτυπώματα της εγκατάλειψης της υπαίθρου, ενώ υψηλό είναι το ποσοστό (25%) εκείνων στις οποίες μειώνεται ο μόνιμος πληθυσμός την πρόσφατη περίοδο. Καταγράφεται, επίσης, εγκατάσταση ευρωπαϊών πολιτών, κατά κανόνα συνταξιούχων, ενώ θετική είναι και η συμβολή των οικονομικών μεταναστών στον δημογραφικό δυναμισμό.

Οι πρόσφατες μεταβολές (στο διάστημα 2001–2011) δεν ανέτρεψαν τα παραπάνω πρότυπα γήρανσης, αντιθέτως τείνουν να επεκτείνουν τις μεταξύ τους αποκλίσεις. Οι περιοχές που αντιμετωπίζουν συνδυασμό δυσχερειών λόγω απομόνωσης και δυνατοτήτων πρόσβασης, εμφανίζουν έντονα χαρακτηριστικά πληθυσμιακού εκφυλισμού. Όταν πρόκειται για περιοχές που χαρακτηρίζονται είτε από απομόνωση, είτε από δυσχέρειες πρόσβασης, τότε οι εξελίξεις σε αυτές διαφοροποιούνται. Στις ομάδες Δ.Ε. με ενδιάμεσα επίπεδα γήρανσης, η αλληλεπίδραση των παραγόντων απομόνωσης και πρόσβασης είναι αρκετά πολύπλοκη. Δεδομένου ότι δεν έχουν ακόμη δημοσιευτεί σε επίπεδο Δ.Ε. ούτε τα οικονομικά χαρακτηριστικά αλλά ούτε και τα αναλυτικά στοιχεία επί του αλλοδαπού πληθυσμού με βάση την πρόσφατη Απογραφή (2011), κρίνεται ασφαλέστερο να διατυπωθούν μόνον ερμηνευτικές υποθέσεις επί των παρατηρούμενων μεταβολών και εξελίξεων.

Ένας πρώτος παράγοντας που επηρεάζει τις σχετικές εξελίξεις είναι η φύση της γήρανσης και το χρονικό της βάθος. Όταν η γήρανση είναι, ήδη από τις μεταπολεμικές δεκαετίες, μόνον –ή κυρίως– αποτέλεσμα της αποχώρησης νέου ηλικιακά πληθυσμού, πρόκειται για κατάσταση πολύ δύσκολα αναστρέψιμη. Εάν το φαινόμενο της αποχώρησης είναι πιο πρόσφατο, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η δομή του οικονομικού ιστού επηρεάζει καθοριστικά τις εξελίξεις. Εφόσον πρόκειται για περιοχές που δεν παρουσιάζουν μείζονα γεωμορφολογικά προβλήματα στην πρόσβασή τους λόγω χαρακτηριστικών, ο ρόλος της απόστασης από αστικό ή διαμετακομιστικό κέντρο είναι κρίσιμος.

Αντιστέκονται καλύτερα οι περιοχές που έχουν επιτύχει καλύτερο βαθμό ενσωμάτωσης, αρκετά διαφοροποιημένο οικονομικό ιστό, διατήρηση της απασχόλησης σε αποδοτικές δραστηριότητες και αξιοποίηση των φυσικών τους πόρων. Κυρίως, δηλαδή, εκείνες που έχουν επενδύσει στον τουρισμό και έχουν αξιοποιήσει και προβάλλει το φυσικό κάλλος που διαθέτουν. Σήμερα, λόγω οικονομικής κρίσης, μόνον οι οικονομικές δραστηριότητες που είναι ήδη αναπτυγμένες εμφανίζουν δυνατότητες επιβίωσης (λ.χ. τουρισμός και μεταποίηση τροφίμων) ενώ παρατηρείται επίσης σχετική ενίσχυση των αγροτικών δραστηριοτήτων (Kasimis και Zografakis 2013· Kasimis και Papadopoulos 2013). Δυσκολότερα αντιστέκονται περιοχές οι οποίες, ακόμη και εάν διαθέτουν αξιόλογους πόρους, δεν τους έχουν αναδείξει – ή βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο ανάπτυξής τους.

Ο νησιωτικός χώρος συνιστά ιδιαίτερη περίπτωση, διότι στη σύνδεση και την επικοινωνία των νησιών, μεταξύ τους και με την ηπειρωτική χώρα, παρεμβάλλεται η θάλασσα, που, ως φυσικό εμπόδιο, υπό κάποιες συνθήκες είναι απροσπέλαστη. Τούτο σημαίνει ότι η προσβασιμότητα είναι καθοριστικός παράγοντας για το σύνολο της ζωής στα νησιά, και επιδρά επομένως στην εξέλιξή της. Τα ερωτήματα που τίθενται και συζητούνται στην εργασία αυτή είναι: εάν και σε ποιο βαθμό οι ανωτέρω παράγοντες –γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά και προσβασιμότητα ως στοιχεία ασυνέχειας του χώρου– επιδρούν στα επίπεδα γήρανσης του νησιωτικού χώρου· και κατά πόσον η γήρανση αυτή συναρτάται κυρίως με προβλήματα απομόνωσης που πλήττουν ιδιαίτερα τα νησιά.

Δεδομένα και μέθοδος ανάλυσης της γήρανσης στον νησιωτικό χώρο

Η ανάλυση του νησιωτικού χώρου πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο Δημοτικών Ενοτήτων, προκειμένου να ληφθούν υπόψη όλα τα απαραίτητα στοιχεία που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την καλύτερη κατανόηση της σημερινής κατάστασης και της εξέλιξής της. Αναλυτικότερα, θεωρούμε ότι στο χωρικό επίπεδο των δημοτικών ενοτήτων –σε αντίθεση με αυτό των καλλικρατικών δήμων– η ιστορική, κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική συνοχή μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική. Προτιμότερη θα ήταν η λεπτομερέστερη προσέγγισή τους σε επίπεδο οικισμού, σε αυτήν όμως την κλίμακα τα διαθέσιμα δεδομένα είναι περιορισμένα, και δεν καλύπτουν όλες τις διαστάσεις που απαιτούνται για την ανάλυση.

Στην έρευνα περιλαμβάνονται 75 νησιά (Ιόνιο, Αιγαίο και Κρήτη).³ Από την ανάλυση εξαιρέθηκαν νησιά με πληθυσμό μικρότερο των 100 κατοίκων. Στα 75 αυτά νησιά το 2001 ο αριθμός των Δημοτικών Ενοτήτων ανέρχεται σε 219. Με τη διοικητική ανασυγκρότηση, λόγω συγχωνεύσεων, ο αριθμός των νέων Δ.Ε. περιορίζεται σε 209 διοικητικές μονάδες. Για την αποφυγή σύγχυσης σε σχέση με τον αριθμό των Δημοτικών Ενοτήτων, οι διαχρονικές μεταβολές της περιόδου 2001–2011 παρουσιάζονται σε χωριστό πίνακα.

Τα δεδομένα

Προκειμένου να αναδειχθούν οι εξελίξεις των χαρακτηριστικών της γήρανσης του πληθυσμού στις συγκεκριμένες Δημοτικές Ενοότητες του νησιωτικού χώρου, χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία των Απογραφών 1991 και 2001. Η κατάσταση όπως αποτυπώνεται από τα δεδομένα του 2001 είναι ενδιαφέρουσα για πολλούς λόγους. Οι νέες μορφές γήρανσης παρατηρούνται στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες ήδη από τη δεκαετία του 1980 (Siegel και Taeuber 1986· Roussel και Vollet 2004· Kinsella και Philipps 2005). Στην Ελλάδα εμφανίζονται ωστόσο μια δεκαετία αργότερα, στο διάστημα 1991–2001 (Πίν. 1). Πρόκειται, συνεπώς, για ένα πρόσφατο φαινόμενο, που αναπτύχθηκε, επιπλέον, σε ένα διαφορετικό οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, η μελέτη του οποίου μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη γνώση των επιπτώσεων της γήρανσης.

Σε αντίθεση, εξάλλου, με άλλες χώρες, ιδίως εκείνες της Κεντρικής και της Βόρειας Ευρώπης, η μετανάστευση συνταξιούχων στην Ελλάδα δεν αφορά μόνον ευρωπαίους πολίτες και ντόπιους που εγκαταλείπουν τα αστικά κέντρα – επιστρέφοντας συχνά στον τόπο καταγωγής τους (Duquenne και Kaklamani 2008· Ντυκέν και Κακλαμάνη 2009). Περιλαμβάνει, επίσης, έλληνες μετανάστες που επαναπατρίζονται, και καθώς προέρχονται κυρίως από υπερπόντιες χώρες (Η.Π.Α. και Καναδά), κοινωνίες με άλλο τύπο οργάνωσης και διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, επηρεάζουν σε διάφορα επίπεδα τις τοπικές κοινωνίες. Άλλοτε προσδοκούν να ξαναβρούν την πατρίδα όπως την άφησαν, συνεισφέροντας στην αναπαλαίωση και συντήρηση παραδοσιακών στοιχείων του τόπου. Άλλοτε πάλι επιδιώκουν τη βελτίωση των συνθηκών ζωής, κυρίως μέσα από παρεμβάσεις που αφορούν στις τεχνικές και κοινωνικές υποδομές.

Η ανάδειξη των διαφορετικών προτύπων πληθυσμιακής γήρανσης βασίστηκε στην ανάλυση της δομής κατά φύλο και ομάδες ηλικιών ατόμων 55 ετών και άνω (Paillat 1990· Gavrilov και Heuveline 2003). Στη μελέτη του ηλικιωμένου τμήματος του πληθυσμού συμπεριελήφθη και η ομάδα 55–64 ετών, διότι ειδικότερα για

³ 13 νησιά στο Ιόνιο, 61 στο Αιγαίο και 1 στην Κρήτη. Η ίδια η Κρήτη ως νησί, όπως και η Εύβοια, δεν περιλαμβάνονται στην παρούσα ανάλυση δεδομένου ότι πρόκειται για πολύ μεγάλα νησιά με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που δεν επιτρέπουν αξιόπιστη συγκριτική ανάλυση με τις υπόλοιπες χωρικές ενότητες του νησιωτικού χώρου της Ελλάδας. Η Κρήτη με τις 4 Περιφερειακές Ενοότητες αποτελεί μια από τις 13 Περιφέρειες της χώρας, ενώ η Εύβοια συνδέεται άμεσα με την ηπειρωτική Ελλάδα και αποτελεί σε σημαντικό βαθμό «περι-αστικό χώρο» της Αθήνας.

τους προερχόμενους από χώρες της Ε.Ε., η συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού είναι αρκετά πολυπληθής, όπως έχει αποδειχθεί σε παλαιότερες μελέτες μας (Duquenne και Kaklamani 2008· Ντυκέν και Κακλαμάνη 2009). Οι εν λόγω δείκτες υπολογίζονται με αναφορά στον μόνιμο πληθυσμό του 2001 και του 2011.⁴ Η διαχρονική εξέλιξη του συνολικού πληθυσμού εξετάζεται με βάση τον μόνιμο πληθυσμό. Στην περίπτωση όμως της εξέλιξης των δεικτών την περίοδο 1991–2001, ο πληθυσμός αναφοράς είναι ο πραγματικός πληθυσμός.⁵

Είναι γνωστό ότι σε αρκετές μη αστικές περιοχές καταγράφονται αποκλίσεις μεταξύ μόνιμου και πραγματικού πληθυσμού. Στα νησιά, όμως, η συστηματική μεταξύ τους σύγκριση για το 2001 αναδεικνύει παρόμοιες κατανομές για τις υπό μελέτη ηλικιακές ομάδες των 55 ετών και άνω (Ντυκέν και Κρομμυδάκης 2009· Duquenne 2014). Οι μετακινήσεις την ημέρα της Απογραφής αφορούν κατά κανόνα ηλικίες κάτω των 55 ετών και, επομένως, η μέτρηση της γήρανσης δεν επηρεάζεται σημαντικά από τον πληθυσμό βάσης (πραγματικό ή μόνιμο). Η χρήση εναλλακτικών μετρήσεων της γήρανσης μέσω πολλαπλών δεικτών κατέστησε ευκρινέστερη την ανάγνωση των ανομοιόμορφων προτύπων γήρανσης που εντοπίζονται στη νησιωτική χώρα. Αναδεικνύονται έτσι εκείνα τα πρότυπα που βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα μπορούν να θεωρηθούν συνιστώσα δυναμικής σε χωρικό επίπεδο.

Οι δείκτες

Η γήρανση του πληθυσμού είναι μια βασική έννοια που χρησιμοποιείται για τη μελέτη των πληθυσμών. Αναφέρεται στην παραμόρφωση της ηλικιακής σύνθεσης ενός πληθυσμού που οφείλεται σε μία δυσανάλογη αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων. Ωστόσο, η επίδραση των παραγόντων που επηρεάζουν τα επίπεδα της γήρανσης (θνησιμότητα, γονιμότητα και μετανάστευση) διαφοροποιείται αναλόγως του γεωγραφικού επιπέδου ανάλυσης – εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο. Συνήθως, η επίδραση της μετανάστευσης στον προσδιορισμό της ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού επιτείνεται σε τοπικό επίπεδο. Επίσης, ενώ σε εθνικό επίπεδο οι μεταβολές στη δομή του πληθυσμού είναι σχετικά αργές, σε χαμηλότερη χωρική κλίμακα αυτές είναι πολύ ταχύτερες ή και πιο ισχυρές (Calot και Sardon 2000, 475). Συνακόλουθα, προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόηση της μεταβολής των επιπέδων γήρανσης κρίνεται αναγκαίο να ληφθούν υπόψη οι μεταβολές που διαφαίνονται μεταξύ των απογραφών σχετικά με τη φυσική κίνηση του πληθυσμού (γεννήσεις και θάνατοι), καθώς και εκείνες που αφορούν τις μεταναστευτικές κινήσεις (είσοδοι και έξοδοι).

⁴ Ο μόνιμος πληθυσμός περιλαμβάνει τους κατοίκους που ήταν παρόντες και απογράφηκαν την ημέρα της Απογραφής και διαμένουν στον συγκεκριμένο τόπο τουλάχιστον 6 μήνες τον χρόνο. Τα διαθέσιμα στοιχεία επί του μόνιμου πληθυσμού για το 1991 είναι περιορισμένα και αφορούν αποκλειστικά το πληθυσμιακό μέγεθος.

⁵ Ο πραγματικός πληθυσμός περιλαμβάνει τους κατοίκους που ήταν παρόντες και απογράφηκαν κατά την ημέρα της Απογραφής.

Ο δείκτης γήρανσης είναι ο λόγος του αριθμού των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω ανά 100 άτομα ηλικίας 0–14 ετών. Ο λόγος αυτός λαμβάνει υπόψη του τις μεταβολές κατά ηλικία και στα δύο άκρα της κατανομής ταυτόχρονα. Κατά συνέπεια, παρέχει ένα μέτρο για τον τύπο της γήρανσης (γήρανση από τη βάση της πυραμίδας, οφειλόμενη σε μείωση της γονιμότητας σε σύγκριση με τη γήρανση από την κορυφή της πυραμίδας, λόγω παράτασης του προσδόκιμου επιβίωσης).

Ο δείκτης γήρανσης είναι ένας ευαίσθητος δείκτης για τη μέτρηση της γήρανσης του πληθυσμού, διότι βασίζεται στην ταξινόμηση ενός πληθυσμού σε τρεις ευρείες ηλικιακές κατηγορίες: τους ηλικιωμένους, τους νέους και τους ενήλικες. Ωστόσο, δεν αποτυπώνεται με επάρκεια η μεταβολή κάθε ηλικιακής κατηγορίας, ειδικά εκείνη της ομάδας ενηλίκων που παρουσιάζει τη χαμηλότερη συγκριτικά θνησιμότητα. Ο δείκτης γήρανσης είναι επίσης πολύ ευαίσθητος στις διακυμάνσεις του ποσοστού γεννήσεων. Δεδομένου ότι αυτός ο δείκτης δεν λαμβάνει υπόψη τις διακυμάνσεις σε ολόκληρη την ηλικιακή κατανομή ενός πληθυσμού, ο βαθμός γήρανσης ενδέχεται να υπερεκτιμάται στην περίπτωση που ένα συγκεκριμένο έτος η γονιμότητα μειώνεται απότομα (Kii 1982, Valaoras 1958 και Hermalin 1966, στο Uddin κ.ά. 2013, 135).

Το φυσικό ισοζύγιο είναι η διαφορά μεταξύ του αριθμού των γεννήσεων και του αριθμού θανάτων κατά τη διάρκεια μιας περιόδου. Οι λέξεις «πλεόνασμα» ή «αύξηση» δικαιολογούνται από το γεγονός ότι, σε γενικές γραμμές, ο αριθμός των γεννήσεων υπερβαίνει εκείνο των θανάτων. Αλλά μπορεί να συμβεί και το αντίθετο, οπότε το φυσικό ισοζύγιο είναι αρνητικό (Henry 1984, 235· Sauvy, Brown και Lefebvre 1976, 119). Στην Ελλάδα η ποιότητα των δεδομένων φυσικής κίνησης πληθυσμού εκτιμάται ως ικανοποιητική, επομένως η ακρίβεια μέτρησης του φυσικού ισοζυγίου δεν τίθεται σε αμφισβήτηση.

Το ισοζύγιο της φαινόμενης μετανάστευσης είναι η διαφορά μεταξύ του αριθμού των εισελθόντων σε μία περιοχή και του αριθμού των αποχωρησάντων κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Το ισοζύγιο της φαινόμενης μετανάστευσης προκύπτει «εμμέσως» από τη διαφορά μεταξύ της μεταβολής του συνολικού πληθυσμού κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου και του φυσικού ισοζυγίου (Παπαδάκης και Τσίμπος 2004, 308, 322–25, 331· Shryock και Siegel 1980, 378, 383).

Ωστόσο, στα δεδομένα των απογραφών πληθυσμού υπάρχουν σημαντικά σφάλματα καταγραφής, με αποτέλεσμα να επηρεάζονται οι εκτιμήσεις του μεταναστευτικού ισοζυγίου. Επιπλέον, το σχετικό σφάλμα μπορεί να είναι σημαντικό όταν ο όγκος της μετανάστευσης είναι μικρός (Shryock και Siegel 1980, 471). Επομένως, τα σφάλματα σχετικά με την ακρίβεια της εκτίμησης αφορούν τους όρους στη δεξιά πλευρά της εξίσωσης (Shryock και Siegel 1980, 504· αναλυτικότερα για την εκτίμηση της ακρίβειας των μετρήσεων: Hamilton 1966, Siegel και Hamilton 1952, Stone 1967).

Ο Hamilton (1966) σχετικά με την επίδραση των σφαλμάτων των απογραφικών δεδομένων στη μέτρηση της καθαρής μετανάστευσης προχωρά σε λεπτομερή επισκόπηση των διαφόρων μεθόδων που έχουν προταθεί, συζητώντας τα συγκρι-

τικά πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα για καθεμία από αυτές. Συνοψίζοντας κάποια βασικά συμπεράσματα και επισημάνσεις του συγγραφέα, τα περισσότερα προβλήματα από τη χρήση της συγκεκριμένης μεθόδου αξιολόγησης της φαινομενικής μετανάστευσης άπτονται κυρίως των ανακριβειών καταγραφής του πληθυσμού. Οι ανακριβείες καταγραφής επίσης δεν είναι ομοιόμορφες μεταξύ των περιοχών, μεταξύ των ομάδων ηλικιών κτλ. Από σχετικές έρευνες έχει προκύψει ότι μεταξύ των διαφόρων ηλικιακών ομάδων, το ποσοστό σφάλματος είναι πιθανό να είναι αρκετά μικρότερο στις ηλικίες με την εντονότερη μετανάστευση (Hart 1921, 20). Η υποκαταγραφή, συμπεριλαμβανομένων των ανακριβιών δηλώσεων ηλικίας και άλλων εσφαλμένων ταξινομήσεων, μπορεί να οδηγεί σε σφάλμα στην εκτίμηση της μετανάστευσης, ακόμη και αν υποτεθεί χωρική ομοιομορφία σφαλμάτων (Hamilton 1966: αναφορά στον Price 1955, 694). Επίσης, ενδέχεται να υπάρχει υποκαταγραφή αλλοδαπών ειδικά στις εθνικότητες εκείνων που είναι οικονομικοί μετανάστες (Eldridge 1965). Τα σφάλματα απογραφής που διαφοροποιούνται από τη μία δεκαετία στην άλλη μπορούν και πιθανώς να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στις εκτιμήσεις της μετανάστευσης, ανεξαρτήτως της μεθόδου που χρησιμοποιείται για τη μέτρησή της (Hamilton 1966, 412). Το σημαντικότερο πρόβλημα είναι ότι τα απογραφικά σφάλματα, καθώς και οι χωρικές διακυμάνσεις τους, είναι σχεδόν αδύνατο να προσδιοριστούν.

Για την περίπτωση της Ελλάδας, από την εξέταση των προσωρινών δεδομένων τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, διαφάνηκε ότι η απογραφή του 2011 παρουσίασε προβλήματα πληρότητας, καθώς σε πολλές περιπτώσεις ο απογραφείς πληθυσμός αφίσταται του διαμέλλοντος μονίμως στις αντίστοιχες ενότητες. Η μη απογραφή τμήματος του πληθυσμού δεν είναι της ίδιας τάξης μεγέθους σε όλες τις διοικητικές ενότητες της χώρας μας. Η δε απογραφική κάλυψη του πληθυσμού ελληνικής υπηκοότητας είναι σαφώς υψηλότερη από αυτήν των αλλοδαπών (Κοτζαμάνης και Ντυκέν 2012).

Μέθοδοι ανάλυσης

Με βάση τα δεδομένα του 2001, η Μέθοδος των Κυρίων Συνιστωσών εφαρμόστηκε στις 219 Δ.Ε. που διαμορφώνουν τα 75 εξεταζόμενα νησιά. Η μέθοδος αυτή οδηγεί στη μείωση των διαστάσεων (αρχικές μεταβλητές) και στη δημιουργία περιορισμένου αριθμού δεικτών. Στην περίπτωσή μας, δημιουργήθηκαν τρεις (3) συνθετικοί δείκτες, οι οποίοι συνοψίζουν την εσωτερική δομή (κατά φύλο και ηλικία) του πληθυσμού 55 ετών και άνω των 75 νησιών. Οι τρεις αυτοί δείκτες αντανακλούν διαφορετικά μοτίβα γήρανσης όπου κυριαρχεί είτε πληθυσμός σε ηλικία συνταξιοδότησης (55–64 ετών), είτε πληθυσμός που έχει περάσει στην 4η ηλικία (80 ετών και άνω), ή ακόμη μια μικτή κατάσταση μεταξύ «νέων» ηλικιωμένων και ηλικιωμένων της «4ης ηλικίας».

Στο δεύτερο στάδιο, με τη χρήση των τριών (3) συνθετικών δεικτών, διενεργήθηκε ιεραρχική ταξινόμηση (hierarchical cluster) των Δ.Ε. που οδήγησε στη

διαμόρφωση τριών (3) διακριτών ομάδων νησιωτικών Δ.Ε., οι οποίες παρουσιάζονται στη συνέχεια. Υπολογίστηκαν κατόπιν δείκτες που αντανακλούν τόσο τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, όσο και την κοινωνική-οικονομική δομή των τριών ομάδων, και συμβάλλουν στην αξιολόγηση των επιπτώσεων σε οικονομικό, κοινωνικό και χωρικό επίπεδο των διαφορετικών προτύπων γήρανσης και της δυναμικής που προκύπτει από αυτά.

Οι νέες τάσεις γήρανσης στα νησιά εξετάστηκαν λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της πρόσφατης απογραφής πληθυσμού του 2011. Με σημείο εκκίνησης την ταξινόμηση των Δ.Ε., όπως αυτή προέκυψε για το 2001, διερευνώνται η ένταση (επίπεδο γήρανσης) και η κατεύθυνση (δομικά χαρακτηριστικά του γηρασμένου πληθυσμού) που ακολουθεί το φαινόμενο την περίοδο 2001–2011. Προκειμένου να παρακολουθήσουμε τις μεταβολές, η γήρανση διερευνήθηκε στο εσωτερικό της κάθε ομάδας, με επιπλέον στόχο να ελεγχθεί η αξιοπιστία των διαπιστώσεων και των ερμηνειών μας ως προς τις διαφαινόμενες τάσεις.

Η μελέτη των νέων χαρακτηριστικών του φαινομένου βασίστηκε στον δείκτη γήρανσης για το 2011 και στη διαχρονική του μεταβολή, καθώς και στην εξέλιξη του συνολικού μόνιμου πληθυσμού και της δομής του πληθυσμού 65 ετών και άνω. Για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων, κρίθηκε επίσης αναγκαία η μελέτη του φυσικού ισοζυγίου και της φαινόμενης μετανάστευσης (συνολικά και κατά ομάδες ηλικιών) για κάθε νησιωτική Δ.Ε.

Η εξέλιξη των επιπέδων γήρανσης στον νησιωτικό χώρο

Γενικά, την πρώτη δεκαετία (1991–2001) ο νησιωτικός πληθυσμός παρέμεινε στάσιμος (Πίν. 1). Σημαντική ήταν, αντιθέτως, η αύξηση του πληθυσμού των ηλικιωμένων 65 ετών και άνω. Στις Δ.Ε. με υψηλή ή σταθεροποιημένη γήρανση, π.χ., η αύξηση τόσο του συνολικού πληθυσμού, όσο και εκείνου των ηλικιωμένων ήταν χαμηλή. Οι Δ.Ε. με περιορισμένη γήρανση παρουσιάζουν αύξηση του συνολικού και του γηρασμένου πληθυσμού, η αύξηση του δεύτερου είχε ωστόσο υψηλότερο ρυθμό. Οι μεταβολές οδήγησαν σε αύξηση του ποσοστού των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες σε όλες τις ομάδες Δ.Ε.

Καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των επιπέδων γήρανσης των ομάδων διαδραματίζουν, όπως είναι λογικό, τα νησιωτικά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, η μεταπολεμική μετανάστευση των νησιωτών προς τα ηπειρωτικά αστικά κέντρα και το εξωτερικό, και οι αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες που διαμορφώνουν τις περαιτέρω προοπτικές των νησιωτικών περιοχών (Πίν. 2).

Οι διαχρονικές μεταβολές που καταγράφονται την τελευταία δεκαετία 2001–2011 δεν έχουν ανατρέψει την τάση αύξησης της γήρανσης που παρατηρήθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο (1991–2001), ούτε έχουν προκαλέσει σημαντική ανατροπή των δημογραφικών τάσεων ανά ομάδα (Πίν. 3).⁶

⁶ Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ο μεταβατικός χαρακτήρας της περιόδου λόγω οικονομικής

Ομάδες	Αριθμός Δημοτικών Ενστίτων (Δ.Ε.)	Σύνολο Μόνιμου πληθυσμού					Ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω)					Ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω	
		Αριθμός Κατοίκων, 1991	% επί του συνόλου νησιωτικής χώρας	Αριθμός Κατοίκων, 2001	% επί του συνόλου νησιωτικής χώρας	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής συνολικού πληθυσμού	Αριθμός Κατοίκων, 1991	% επί του συνόλου νησιωτικής χώρας	Αριθμός Κατοίκων, 2001	% επί του συνόλου νησιωτικής χώρας	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού 65+ ετών	1991	2001
Δ.Ε. με υψηλή γήρανση	58	171.106	13,5	172.852	12,3	0,102	41.000	19,7	45.397	18,6	1,024	24,0	26,3
Δ.Ε. με σταθεροποιημένη γήρανση	81	358.358	28,2	379.483	27,0	0,574	71.309	34,2	80.042	32,7	1,162	19,9	21,1
Δ.Ε. με περιορισμένη γήρανση	80	741.449	58,3	852.658	60,7	1,407	95.922	46,1	119.146	48,7	2,192	12,9	14,0
ΣΥΝΟΛΟ	219	1.270.913	100,0	1.404.993	100,0	1,008	208.231	100,0	244.585	100,0	1,622	16,4	17,4

Πίνακας 1 : Εξέλιξη συνολικού πληθυσμού και πληθυσμού 65 ετών και άνω ανά ομάδα Δ.Ε. (1991–2001)*

* Επί των 219 υπό μελέτη Δ.Ε.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 1991 και 2001 (δική μας επεξεργασία)

Οι μεταβολές που διαπιστώνονται (Πίν. 3) είναι συνάρτηση μετακινήσεων πληθυσμού που διαφοροποιούνται ως προς την ένταση, την κατεύθυνση αλλά και τα χαρακτηριστικά των μετακινουμένων. Είναι αφενός εκείνες ατόμων που βρίσκονται σε ηλικία συνταξιοδότησης ή την πλησιάζουν, και η μετεγκατάστασή τους ενδέχεται να έχει μόνιμο χαρακτήρα: πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει εδώ η αναζήτηση καλύτερων συνθηκών από άποψη περιβάλλοντος και κόστους ζωής.

Καταγράφονται αφετέρου τάσεις μετακίνησης πληθυσμού που βρίσκεται ακόμη σε ηλικία απασχόλησης –με συνακόλουθη μετακίνηση των ανηλίκων τέκνων τους– προς περιοχές με συγκριτικά χαμηλό κόστος στέγασης, πιο ευνοϊκές συνθήκες επιβίωσης και δυνατότητες απασχόλησης. Τα χαρακτηριστικά της εκάστοτε τοπικής αγοράς εργασίας καθορίζουν, επομένως, την ελκυστικότητα των περιοχών. Αντιστρέψιμη ενδέχεται να είναι η μετεγκατάσταση νεότερων, που είναι άμεση επίπτωση της οικονομικής κρίσης. Ενώ, το κατά ηλικία μεταναστευτικό ισοζύγιο επηρεάζεται συχνά από συγκυριακές αυξομειώσεις πληθυσμών, π.χ. μέσα από φοιτητές και στρατιώτες.

Ακολουθεί η προσέγγιση των διαχρονικών μεταβολών που σημειώνονται σε καθεμία από τις ομάδες με διαφορετικά επίπεδα και εξέλιξη γήρανσης.⁷

Δημοτικές Ενότητες με υψηλά επίπεδα γήρανσης

Η πρώτη από τις τρεις ομάδες νησιωτικών Δ.Ε. που προέκυψαν από την ταξινόμηση το 2001 εμφανίζει τα υψηλότερα επίπεδα γήρανσης (δείκτης γήρανσης: 188%),

κρίσης, και τα, εν μέρει συναφή, προβλήματα –ως προς την ακρίβεια, τον βαθμό κάλυψης κ.λπ.– των αποτελεσμάτων της απογραφής (ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ και ΝΤΥΚΕΝ 2012).

⁷ Στους Χάρτες 1–3 εμφανίζεται η χωρική απεικόνιση των υπό μελέτη νησιών.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΝΑ ΟΜΑΔΑ Δ.Ε., ΒΑΣΕΙ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ 2001	ΣΥΝΟΛΟ	Δ.Ε. με υψηλή γήρανση	Δ.Ε με σταθεροποιημένη γήρανση	Δ.Ε με περιορισμένη γήρανση
	Ποσοστό αλλοδαπών στο σύνολο του πληθυσμού	220	58	81
Ποσοστό αλλοδαπών, προερχομένων από χώρες της Ε.Ε.	7,5	6,0	6,5	8,3
Ποσοστό αλλοδαπών, προερχομένων από χώρες της Ε.Ε.	13,4	11,4	13,6	13,6
Ποσοστό δήμων με παράκτιες ζώνες	86	86	83	89
Ποσοστό ορεινών δήμων	5	9	2	5
Ποσοστό πληθυσμού ορεινών περιοχών	14	28	18	9
Ποσοστό πληθυσμού παραλιακών περιοχών	81	57	73	89
Ποσοστό πληθυσμού αστικών περιοχών	55	6	35	74
Ποσοστιαία μεταβολή πληθυσμού 1991-2001	10,6	1,0	5,9	15,1
Πραγματικός Πληθυσμός για 100 μόνιμους κατοίκους την ημέρα της απογράφης	101,4	106,9	102,2	100,0
Ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα	18,8	43,7	25,3	11,6
Ποσοστό απασχολούμενων στο δευτερογενή τομέα	18,1	14,5	17,8	18,9
Ποσοστό απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα	57,9	37,2	52,3	64,1
Ποσοστό απασχολούμενων στις κατασκευές	10,0	8,6	9,7	10,4
Ποσοστό απασχολούμενων στο εμπόριο	12,3	7,7	10,8	13,7
Ποσοστό απασχολούμενων σε κλάδους του τουρισμού -ξενοδοχεία, εστιατόρια	13,3	7,7	12,2	14,7
Ποσοστό απασχολούμενων σε προσωπικές υπηρεσίες	0,8	0,6	0,6	1,0
Ποσοστό μεταβολής κανονικών κατοικιών 1991-2001	19,2	12,8	15,4	23,2
Ποσοστό μεταβολής κύριων κατοικιών 1991-2001	13,2	0,2	8,3	19,2
Ποσοστό δευτερευουσών κατοικιών	27,1	39,9	29,3	22,5
Ποσοστό κενών κατοικιών	11,6	7,9	13,9	11,4
Ποσοστό νέων κτιρίων	5,6	4,5	5,3	6,3

Πίνακας 2 : Κύρια χαρακτηριστικά των νησιωτικών Δ.Ε. ανά ομάδα. 2001*

[* Επί των 219 Δ.Ε.] Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφή Πληθυσμού 2001 (δική μας επεξεργασία)

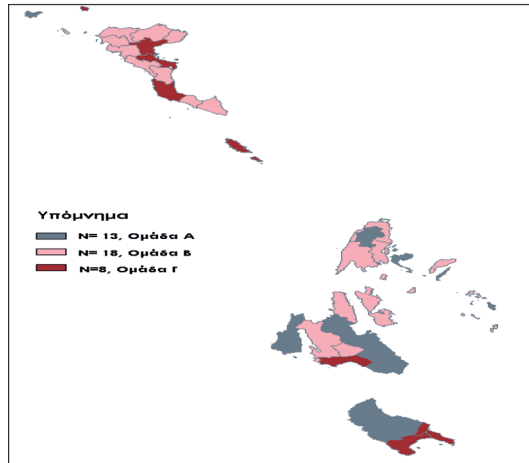
Ομάδες	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής πληθυσμού (%)	% Μόνιμου πληθυσμού επί συνόλου νησιωτικού χώρου		Ποσοστό ατόμων 65 ετών και άνω	
		2001	2011	2001	2011
Δ.Ε. με υψηλή γήρανση	-5,9	12	11	26,3	27,5
Δ.Ε. με σταθεροποιημένη γήρανση	-0,4	27	26	21,1	21,8
Δ.Ε. με περιορισμένη γήρανση	5,8	61	63	14,0	16,0
ΣΥΝΟΛΟ	2,7	100	100	17,4	18,8

Πίνακας 3 : Εξέλιξη της γήρανσης στον νησιωτικό χώρο (ανά ομάδα Δ.Ε.)
2001–2011*

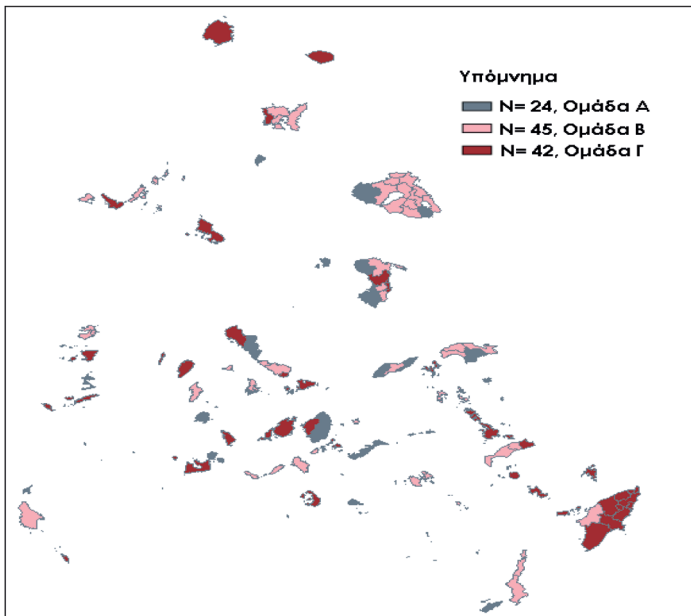
* Επί των 209 Δ.Ε.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 2001 και 2011 (δική μας επεξεργασία)

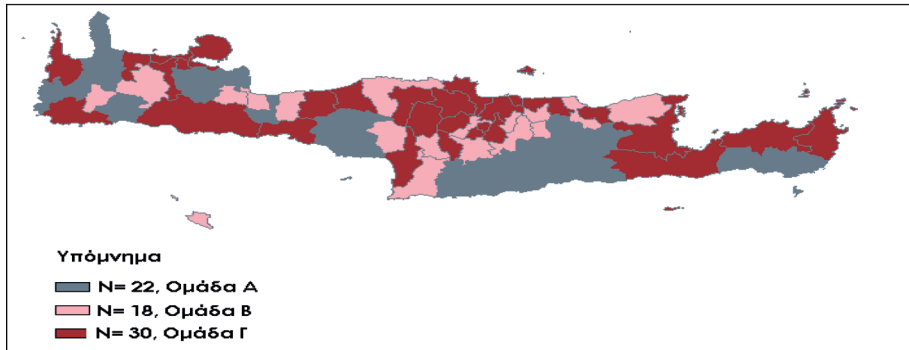
υπερβαίνοντας αισθητά τον αντίστοιχο δείκτη του συνόλου των ελληνικών νησιών (107%). Στην ομάδα αυτή εντάσσονται 58 Δ.Ε. (2011: 53) και περιλαμβάνει το 12% του νησιωτικού πληθυσμού.

Χάρτης 1 : Επίπεδο γήρανσης των Δ.Ε. στα Ιόνια Νησιά
 Πηγή: Geodata.gov (Υπόβαθρα), ίδια επεξεργασία

Χάρτης 2 : Επίπεδο γήρανσης των Δ.Ε. στα Νησιά του Αιγαίου
 Πηγή: Geodata.gov (Υπόβαθρα), ίδια επεξεργασία

Χάρτης 3 : Επίπεδο γήρανσης των Δ.Ε. της Κρήτης

Πηγή: Geodata.gov (Υπόβαθρα), ίδια επεξεργασία

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Ομάδα Α' : Δ.Ε. με υψηλά επίπεδα γήρανσης

Ομάδα Β' : Δ.Ε. με σχετικά σταθεροποιημένη γήρανση

Ομάδα Γ' : Δ.Ε. με περιορισμένη γήρανση

Εξετάζοντας τα χαρακτηριστικά των Δ.Ε. (Πίν. 2) υποστηρίζουμε ότι η γήρανση είναι το αποτέλεσμα παραγόντων που συνδέονται και με τη γεωγραφική τους θέση: δεν είναι προσανατολισμένες προς την ηπειρωτική χώρα, σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού τους κατοικεί σε ορεινές ζώνες, έχουν δύσκολη πρόσβαση στο αστικό κέντρο των νησιών, πρόκειται εν γένει για μικρά, δύσκολα προσβάσιμα νησιά. Η υψηλή γήρανση φαίνεται αποτέλεσμα του συνδυασμού των παραγόντων αυτών που λειτουργούν δυσμενώς για τη συγκράτηση πληθυσμού. Όλοι είναι απομονωμένοι τόποι. Εκεί επικρατούν οικονομικές δραστηριότητες του πρωτογενή τομέα, με έμφαση στην κτηνοτροφία (44% των απασχολουμένων), και δευτερευόντως καταγράφεται δραστηριότητα στον κατασκευαστικό κλάδο –κυρίως ανακαινίσεις– παρά στην οικοδόμηση νέων κατοικιών.

Στη δεκαετία μας, οι παραπάνω νησιωτικές Δ.Ε. γνώρισαν σοβαρή περαιτέρω αύξηση της γήρανσης (δείκτης γήρανσης 2011: 205%, αύξηση κατά 9,2%), παραμένοντας αυτές με τους υψηλότερους δείκτες (Πίν. 4). Στο διάστημα 2001–2011 ο συνολικός πληθυσμός της συγκεκριμένης ομάδας Δ.Ε. μειώθηκε κατά 6%: η πλειονότητα των Δ.Ε. καταγράφει μείωση πληθυσμού και μόνον σε 19 από τις 53 Δ.Ε. ο πληθυσμός αυξήθηκε. Εξετάζοντας την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού των Δ.Ε. παρατηρείται ελαφρά υποχώρηση στο ποσοστό των νέων έως 15 ετών και μια μικρή αύξηση στο ποσοστό των ατόμων ηλικίας 55 ετών και άνω.

Με δύο εξαιρέσεις, στις συγκεκριμένες Δ.Ε. το φυσικό ισοζύγιο είναι αρνητικό. Όπου καταγράφηκε πληθυσμιακή μείωση, η μείωση του φυσικού ισοζυγίου είναι κατά κανόνα σημαντικότερη εκείνης της φαινόμενης μετανάστευσης. Αντιθέτως,

Ομάδες Δ.Ε.	2001				2011				Αύξηση Δείκτη Γήρανσης 2001-2011	Ποσοστό 65+ επί του 55+		Μεταβολή 2001-2011	Φαινόμενη Μετανάστευση	Φυσικό Ισοζύγιο
	0-14 %	55+ %	65+ %	Δείκτης Γήρανσης	0-14 %	55+ %	65+ %	Δείκτης Γήρανσης		2001	2011			
Δ.Ε. με υψηλή γήρανση	14,0	38,2	26,3	188	13,4	40,1	27,5	205	9,2	68,7	68,5	-5,9	-6,0	-1,3
Δ.Ε. με σταθεροποιημένη γήρανση	15,1	31,7	21,1	140	14,7	33,9	21,8	148	5,6	66,5	64,4	-0,4	-9,5	24,0
Δ.Ε. με περιορισμένη γήρανση	17,4	23,5	14,0	80	16,4	27,2	16,0	98	21,4	59,4	58,8	5,8	0,9	36,3
Σύνολο	16,3	27,5	17,4	107	15,6	30,4	18,8	120	13,1	63,2	61,9	2,7	0,0	11,8

Πίνακας 4 : Εξέλιξη δημογραφικής δομής ανά ομάδα Δ.Ε. (2001–2011)*

* Επί των 209 Δ.Ε.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 2001, 2011 (δική μας επεξεργασία)

στις ελάχιστες περιπτώσεις που ο πληθυσμός κατέγραψε διαχρονική αύξηση, το φυσικό ισοζύγιο παραμένει αρνητικό, ενώ θετική είναι η φαινόμενη μετανάστευση.

Δημοτικές Ενότητες με σταθεροποιημένη γήρανση

Στη δεύτερη ομάδα των 81 Δ.Ε. του 2001 (2011: 77) ανήκει το 33% του νησιωτικού πληθυσμού. Την ίδια χρονιά, η γήρανση κυμαίνεται σε επίσης υψηλά επίπεδα (140%), υψηλότερα του συνόλου των νησιών της χώρας (107%). Οι Δ.Ε. που συγκεντρώνουν το 27% του πληθυσμού των νησιών το 2001 χαρακτηρίζονται από «υποτονικό» δυναμισμό τη δεκαετία 1991–2001, ενώ τα τελευταία δέκα χρόνια καταγράφεται ελάχιστη μείωση του μόνιμου πληθυσμού (-0,4%).

Πρόκειται για περιοχές οι οποίες, αν και είναι συχνά αστικές και έχουν επομένως αξιόλογο πληθυσμιακό μέγεθος, τον δυναμισμό τους μοιάζει να αναχαιτίζει το γεγονός ότι είναι απομακρυσμένες από την ηπειρωτική χώρα και «βλέπουν» κατά κανόνα στην ανοικτή θάλασσα. Στις εν λόγω Δ.Ε. ο αστικός πληθυσμός ανέρχεται σε 35%, ενώ ο ορεινός είναι χαμηλός. Το πληθυσμιακό τους μέγεθος καταγράφει σχετική σταθερότητα την περίοδο 1991–2001.

Οι οικονομικές δραστηριότητες διέπονται από αρκετή διαφοροποίηση. Ο τριτογενής τομέας συγκεντρώνει τον μισό περίπου απασχολούμενο πληθυσμό, ο οποίος είναι έντονα προσανατολισμένος στον τουρισμό και το εμπόριο. Ο πρωτογενής τομέας παραμένει σημαντικός, ενώ οι κατασκευές παρουσιάζουν αξιόλογη συγκέντρωση και αφορούν τόσο ανακαινίσεις όσο και νέες κατοικίες. Εδώ καταγράφεται υψηλό ποσοστό πολιτών από χώρες της Ε.Ε. και η παρουσία τους ευνοεί στις περισσότερες Δημοτικές Ενότητες την ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εξασφάλιση ποιότητας ζωής και την κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών, τόσο του μόνιμου πληθυσμού, όσο και των επισκεπτών στις εν λόγω Δ.Ε.

Ωστόσο, στη συγκεκριμένη ομάδα με βάση τα δεδομένα της απογραφής του 2011, η γήρανση παρουσιάζει ελαφρά επιβάρυνση (δείκτης γήρανσης: 148%, αύξηση κατά 6% περίπου). Ενώ παράλληλα, διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ομάδας: στην πλειονότητα των Δ.Ε. της, η γήρανση μειώθηκε ή παρέμεινε στάσιμη· σε σημαντικό ποσοστό άλλων, όμως, αυτή αυξήθηκε, αν και με βραδύτερους ρυθμούς από ό,τι στην προηγούμενη ομάδα.

Εξετάζοντας πιο διεξοδικά τη μεταβολή του πληθυσμιακού μεγέθους, το φυσικό ισοζύγιο και τη φαινομενική μετανάστευση διαπιστώνεται ότι στις Δ.Ε. όπου η γήρανση υποχώρησε ή παρέμεινε σταθεροποιημένη καταγράφεται κατά κανόνα αύξηση του πληθυσμιακού μεγέθους – εξαιτίας της σημαντικότερης αύξησης της φαινόμενης μετανάστευσης από εκείνη του φυσικού ισοζυγίου. Αντιθέτως, η γήρανση αυξάνεται σε Δ.Ε. των οποίων ο πληθυσμός μειώθηκε, λόγω αρνητικών ποσοστών φαινόμενης μετανάστευσης, τα οποία κινούνται σε επίπεδα υψηλότερα από τη μείωση του φυσικού ισοζυγίου.

Δημοτικές Ενότητες με περιορισμένη γήρανση

Στην ομάδα αυτή το 2001 εντάσσονται 80 Δ.Ε. (2011: 79). Αυτές συγκεντρώνουν το 61% του πληθυσμού της νησιωτικής χώρας, και η γήρανσή τους κυμαίνεται σε αρκετά χαμηλότερα ποσοστά σε σχέση με αυτήν (δείκτης γήρανσης: 80%). Κατέγραψαν αξιόλογη αύξηση του πληθυσμού τους την περίοδο 1991–2001 και διαθέτουν σαφώς υψηλότερο βαθμό αστικοποίησης από τις προηγούμενες ομάδες Δ.Ε. Λαμβάνοντας υπόψη τις αναπτυσσόμενες οικονομικές δραστηριότητες, καθώς και τα χαρακτηριστικά των κατοικιών (κύριες/δευτερεύουσες, έτος κατασκευής, διαθέσιμες ανέσεις), θεωρούμε ότι υπάρχουν δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

Οι οικονομικές δραστηριότητες εμφανίζουν αρκετή διαφοροποίηση. Ο τριτογενής τομέας απορροφά την πλειονότητα των απασχολούμενων (64%) και είναι έντονα προσανατολισμένος στον τουρισμό και το εμπόριο. Σημαντική είναι, όμως, και η παρουσία του δευτερογενούς τομέα, με τις κατασκευές να παρουσιάζουν αξιόλογη συγκέντρωση. Σε αυτήν την ομάδα Δ.Ε. καταγράφεται υψηλό ποσοστό πολιτών από χώρες της Ε.Ε. Επομένως, στις περισσότερες Δ.Ε. ευνοείται η ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την εξασφάλιση ποιότητας ζωής και την κάλυψη των καταναλωτικών αναγκών του πληθυσμού. Όπως και στην προηγούμενη ομάδα.

Το διάστημα 2001–2011, ο πληθυσμός αυξήθηκε με ρυθμούς σαφώς βραδύτερους σε σύγκριση με εκείνους της προηγούμενης δεκαετίας. Η μεταβολή οφείλεται σε σημαντικότερη αύξηση της φαινόμενης μετανάστευσης από εκείνη του φυσικού ισοζυγίου. Στις περιπτώσεις των Δ.Ε. όπου ο πληθυσμός μειώθηκε, τα αρνητικά ποσοστά φαινόμενης μετανάστευσης κινούνται σε επίπεδα υψηλότερα από τη μείωση του φυσικού ισοζυγίου.

Μελέτη των χαρακτηριστικών προσβασιμότητας στα νησιά

Στην περίπτωση του νησιωτικού χώρου, η απομόνωση αναμένεται να επηρεάζει σε έντονο βαθμό τα χαρακτηριστικά της γήρανσης. Μεταξύ άλλων παραγόντων,

υποθέτουμε ότι ο ρόλος της πρόσβασης, κυρίως στην ηπειρωτική χώρα, λειτουργεί καταλυτικά ως προς αυτήν. Η ανάγκη πρόσβασης εμφανίζεται οξύτερη στα μικρά νησιά όπου υπάρχει σαφές έλλειμμα στην κάλυψη σε τοπικό επίπεδο αναγκών των κατοίκων σε κοινωνικές υποδομές και υπηρεσίες. Στην έρευνά μας για τη συλλογή των απαραίτητων δεδομένων η ανάλυση της πρόσβασης αναφέρεται σε επίπεδο νησιών. Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν αποτυπώνουν τα μέσα και, ως ένα βαθμό, τις συνθήκες πρόσβασης σε αυτά.

Λαμβάνοντας υπόψη τη σχετική βιβλιογραφία (Kolodny 1974· Σπιλάνης κ.ά. 2005· Karampela, Kizos και Spilanis 2014· Spilanis, Kondili και Gryllaki 2006), οι πληροφορίες πρόσβασης που κρίθηκαν αναγκαίες αφορούν την εναέρια και τη θαλάσσια σύνδεση: την ύπαρξη αεροδρομίου, διεθνούς και εθνικού, τον αριθμό των εβδομαδιαίων πτήσεων, την απόσταση σε ναυτικά μίλια από το λιμάνι του Πειραιά ή της Ραφήνας όταν υπάρχει σύνδεση με την ηπειρωτική χώρα, τον αριθμό των ημερήσιων και εβδομαδιαίων δρομολογίων, τη διάρκεια του ταξιδιού και την ενδεχόμενη δυνατότητα σύνδεσης με ταχύπλοα με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά (συχνότητας, διάρκειας).

Δημιουργήθηκαν, έτσι, οκτώ (8) μεταβλητές που συνοψίζουν τα μέσα και τις συνθήκες πρόσβασης. Με βάση αυτές, εφαρμόστηκε η Ανάλυση σε Κύριες Συνιστώσες (Α.Κ.Σ.) για 75 νησιά. Εξαιρέθηκε από την ανάλυση η Κρήτη, λόγω του μεγέθους και των παράτυπων –με τη στατιστική έννοια– τιμών της στα ανωτέρω χαρακτηριστικά. Η ανάλυση ανέδειξε δύο (2) συνθετικούς άξονες αποτύπωσης των χαρακτηριστικών της πρόσβασης. Ο πρώτος άξονας αντιστοιχεί στα χαρακτηριστικά της πρόσβασης μέσω της θάλασσας, με καθοριστικό τον ρόλο της απόστασης από την ηπειρωτική χώρα και την διάρκεια του ταξιδιού. Ο δεύτερος άξονας αποτυπώνει τα χαρακτηριστικά της πρόσβασης με αεροπλάνο, με καθοριστικούς παράγοντες την ύπαρξη αεροδρομίου και τη συχνότητα των πτήσεων, ενώ η συστηματική σύνδεση μέσω λιμανιού παραμένει σημαντική, όπως αυτή εκφράζεται κυρίως από την εβδομαδιαία και την ημερήσια συχνότητα.

Με βάση τους ίδιους δύο συνθετικούς δείκτες, προχωρήσαμε κατόπιν στην ιεραρχική ταξινόμηση (hierarchical cluster) των νησιών, που οδήγησε στη διαμόρφωση επτά (7) ομάδων με διακριτά χαρακτηριστικά πρόσβασης (Πίν. 5, Χάρτης 4).⁸

Στην πρώτη ομάδα εντάσσονται πέντε (5) νησιά (Λέσβος, Λήμνος, Σάμος, Κως, Ρόδος). Αυτά διαθέτουν διεθνές αεροδρόμιο με επαρκή συχνότητα αεροπορικής σύνδεσης, όμως η εξαιρετικά μεγάλη απόστασή τους από την ηπειρωτική χώρα αποτελεί εμπόδιο στη συχνότητα και την ευκολία της διά θαλάσσης πρόσβασής τους. Έχουν σχετικά μεγάλο μέγεθος, εμφανίζουν επαρκώς διαφοροποιημένη οικονομική δραστηριότητα, με έμφαση στον τουρισμό, και έχουν επομένως

⁸ Πολύ σημαντικός επιπλέον παράγοντας για όλους τους νησιωτικούς χώρους είναι ο άνεμος. Από τη γεωγραφική τους θέση, τα νησιά του Αιγαίου και η Κρήτη, κυρίως, είναι ιδιαίτερα εύαλωτα στους βόρειους, βορειο-ανατολικούς και βορειο-δυτικούς ανέμους, που έχουν ιδιαίτερα υψηλή συχνότητα και ένταση, ιδίως τη χειμερινή περίοδο, και λειτουργούν συχνά απαγορευτικά για τις θαλάσσιες και εναέριες μεταφορές (βλ. και ΚΟΛΟΔΝΥ 1974.1, 68).

Ομάδες	Αριθμός νησιών	Δρομολόγια πλοίων	Ημέρες ανά εβδομάδα (πλοίο)	Διάρκεια (πλοίο)	Απόσταση σε ναυτικά μίλια (από Πειραιά, Ραφήνα ή Λαύριο)	Πρόσβαση μέσω θαλάσσης	Αεροπορική πρόσβαση & συστηματική πρόσβαση μέσω θαλάσσης
Βέλτιστες συνθήκες 1	5	2,6	4,6	12,4	198,2	-0,8	2,3
2	11	4,8	6,9	3,7	78,6	0,9	1,2
3	20	4,7	7,0	2,0	36,2	1,0	-0,4
4	14	2,7	5,4	4,9	72,0	0,1	-0,7
5	6	2,0	3,2	10,9	173,0	-0,9	0,6
6	13	1,8	2,8	9,0	161,5	-0,9	-0,8
Χείριστες συνθήκες 7	6	1,0	1,5	16,2	255,8	-1,7	-0,1
Σύνολο	75	3,2	5,1	6,6	110,1	0,0	0,0

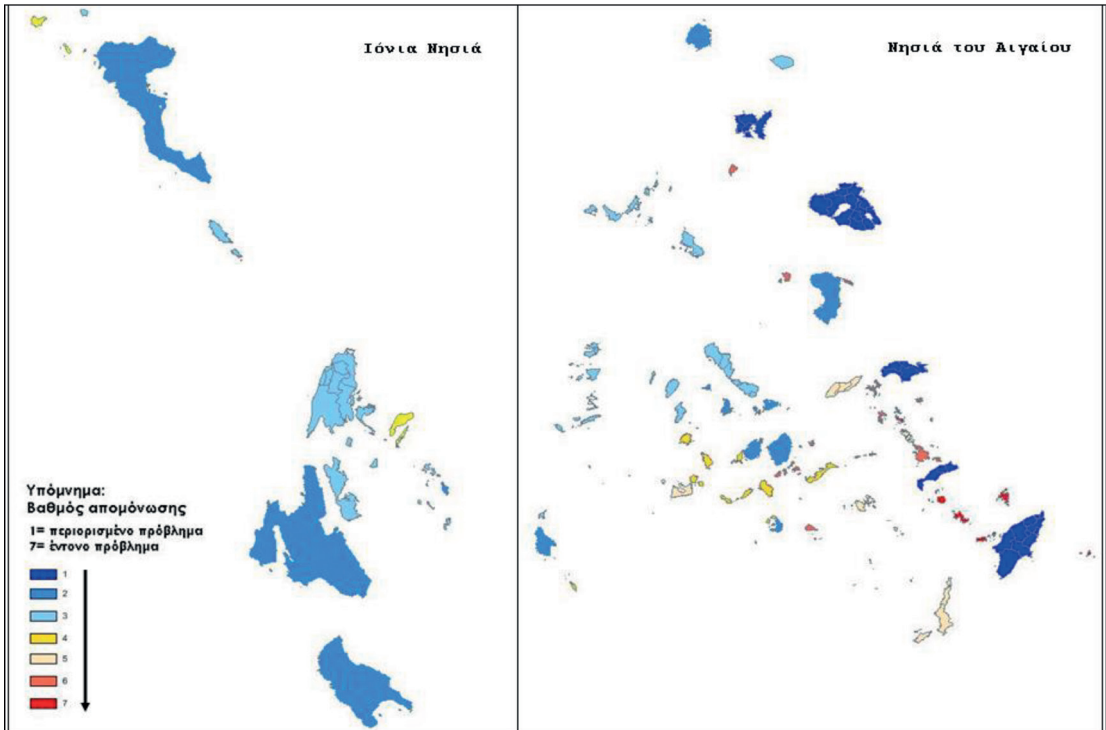
Πίνακας 5 : Ταξινόμηση των υπό μελέτη νησιών σε σχέση με την προσβασιμότητά τους και μέσες τιμές δεικτών ανά ομάδα

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

τη δυνατότητα διατήρησης μιας σχετικά ισορροπημένης δημογραφικής φυσιολογίας.

Στη δεύτερη (11 νησιά) και στην τρίτη ομάδα (20 νησιά) εντάσσεται το 41%, δηλαδή 31 νησιά περίπου εκ των 75 υπό μελέτη νησιών, π.χ. στη δεύτερη ομάδα Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Μύκονος, Πάρος, Θάσος, Σαμοθράκη, Άνδρος, Τήνος στην τρίτη ομάδα. Αυτά εξασφαλίζουν επίσης εναέρια σύνδεση και υψηλή συχνότητα ακτοπλοϊκών δρομολογίων, λόγω της μικρότερης –σε σύγκριση με τα νησιά της πρώτης ομάδας– απόστασής τους από την ηπειρωτική χώρα. Εκείνο που διαφοροποιεί τις δύο αυτές ομάδες μεταξύ τους είναι η απόσταση από την ηπειρωτική χώρα, αλλά και το μέγεθός τους. Στη δεύτερη ομάδα η απόσταση από την ηπειρωτική χώρα –και, επομένως, η διάρκεια μετάβασης σε αυτά– είναι μεγαλύτερη και το μέγεθός τους μικρότερο (Πίν. 5, Χάρτης 4).

Η τέταρτη ομάδα περιλαμβάνει 14 νησιά. Αυτά διαθέτουν, επίσης, αεροπορική σύνδεση, με χαμηλότερη ωστόσο συχνότητα δρομολογίων και ακτοπλοϊκή σύνδεση, σε άμεση όμως εξάρτηση από τα μεγαλύτερα νησιωτικά λιμάνια του συμ-

Χάρτης 4 : Νησιά του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους ανάλογα με τον βαθμό απομόνωσής τους
 Πηγή: Geodata.gov (Υπόβαθρα), ίδια επεξεργασία

πλέγματος στο οποίο ανήκουν (Οθωνοί, Θηρασιά, Αντίπαρος). Αν και βρίσκονται σε συγκριτικά μεγαλύτερη απόσταση από την ηπειρωτική χώρα, διασφαλίζουν εν τούτοις συχνή και συστηματική σύνδεση με τα κεντρικά τους νησιά, μέσω εσωτερικού δικτύου θαλάσσιων μεταφορών, κυρίως –και συνήθως αποκλειστικά– τη θερινή περίοδο. Οι τρεις προηγούμενες ομάδες νησιών (δεύτερη έως και τέταρτη) στηρίζουν την οικονομική τους δραστηριότητα σχεδόν αποκλειστικά στον τουρισμό (Πίν. 5, Χάρτης 4).

Τα έξι (6) μικρά νησιά της πέμπτης ομάδας (Κάρπαθος, Κάσος, Λέρος) καλύπτονται από εναέριες και θαλάσσιες μεταφορές χαμηλής συχνότητας, λόγω της μεγάλης τους απόστασης από την ηπειρωτική χώρα, και δεν φιλοξενούν μαζικό τουρισμό (Πίν. 5, Χάρτης 4).

Στην έκτη και στην έβδομη ομάδα ανήκουν νησιά που δεν διαθέτουν αεροδρόμιο (Κάλυμνος, Πάτμος, Δονούσα, Ηρακλεία, στην έκτη ομάδα, και Νίσυρος, Σύμη, Τήλος στην έβδομη). Η ακτοπλοϊκή σύνδεσή τους με την ηπειρωτική χώρα, όταν υπάρχει, δεν είναι συστηματική (άγονες γραμμές). Ο βαθμός σύνδεσής τους σχετίζεται άμεσα με τη γεωπολιτική τους θέση, καθώς και με την ενδεχόμενη γειτνίασή τους με μεγαλύτερα νησιά (Πίν. 5, Χάρτης 4).

Η ασαφής συσχέτιση γήρανσης και πρόσβασης

Από τη μελέτη μας προκύπτει ότι οι διαχρονικές μεταβολές των επιπέδων γήρανσης την περίοδο 2001–2011 δεν έχουν ανατρέψει την τάση αύξησης της γήρανσης που παρατηρήθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο (1991–2001), ούτε έχουν προκαλέσει σημαντική ανατροπή των σχετικών τάσεων της γήρανσης ανά ομάδα. Οι αλλαγές που διαπιστώνονται στα επίπεδα γήρανσης είναι συνάρτηση πληθυσμιακών μετακινήσεων που διαφοροποιούνται ως προς την εκάστοτε ένταση και την κατεύθυνσή τους, αλλά και ως προς τα χαρακτηριστικά των μετακινουμένων.

Πρόκειται για μετακινήσεις: ατόμων σε ηλικία συνταξιοδότησης ή κοντά σε αυτήν, η μετεγκατάσταση των οποίων ενδέχεται να έχει μόνιμο χαρακτήρα και οφείλεται σε αναζήτηση καλύτερης ποιότητας ζωής· νεότερου πληθυσμού, σε ηλικία απασχόλησης, με παράλληλες μετακινήσεις των ανήλικων παιδιών τους, που ενδέχεται να είναι αναστρέψιμες και οφείλονται σε αναζήτηση χαμηλότερου κόστους στέγασης και περισσότερων ευκαιριών εργασίας.

Τα χαρακτηριστικά πρόσβασης των 75 νησιών που μελετήθηκαν αναδεικνύουν ως καθοριστικό τον ρόλο του μεγέθους –με όρους επιφάνειας και πληθυσμού– για τα μεγάλα νησιά, ελαχιστοποιώντας κατά κάποιο τρόπο το πρόβλημα της ενδεχόμενης απομάκρυνσής τους από την ηπειρωτική χώρα. Σε αυτά επιβεβαιώνεται ότι «η ασυνέχεια του χώρου αντισταθμίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις πολύ καλές εναέριες και θαλάσσιες μεταφορές που διασφαλίζουν ικανοποιητική σύνδεση με την ηπειρωτική χώρα» (Taglioni 2006, 664).

Σε νησιά μέσου και μικρού μεγέθους, αντίθετα, ο ρόλος της απόστασης αναβαθμίζεται και φαίνεται να επηρεάζει τα μέσα και την εν γένει ποιότητα της πρόσβασης – της συχνότητας και της διάρκειας της μετακίνησης. Για τα πολύ μικρά νησιά, που βρίσκονται από μια κλίμακα απόστασης και πάνω (σε απόσταση μεγαλύτερη των 160 ναυτικών μιλίων περίπου), τα μέσα μεταφοράς παραμένουν ωστόσο ανεπαρκή και δεν αναιρούν την έννοια της απομόνωσης για τον νησιωτικό χώρο.

Η σχέση, τέλος, της πρόσβασης με τη γήρανση –ο βαθμός στον οποίο η μια επηρεάζει ενδεχομένως τα χαρακτηριστικά της άλλης– δεν αναδεικνύεται επαρκώς συστηματική μέσα από την ανάλυσή μας. Στα μεγάλα νησιά (της πρώτης ομάδας), οι ευνοϊκές συνθήκες πρόσβασης δεν μειώνουν τη γήρανση, που παραμένει σχετικά υψηλή, εξαιτίας των εσωτερικών διαφοροποιήσεών της, λόγω του ανάγλυφου της νησιωτικής ενδοχώρας, και της απόστασής της από το διαμετακομιστικό κέντρο του εκάστοτε νησιού.

Στα νησιά μέσου και μικρού μεγέθους (της δεύτερης έως και της πέμπτης ομάδας), η ένταση της γήρανσης επιβαρύνεται σε συνάρτηση με την αύξηση των αντίστοιχων δυσκολιών πρόσβασης. Ανάλογη επιβάρυνση διαπιστώνεται και στη δομή του γερασμένου πληθυσμού, με βαθμιαία αύξηση των υπερήλικων. Σκιαγραφείται έτσι, με μια έννοια, το πέρασμα από μορφές γήρανσης που δεν αποκλείουν την ύπαρξη δυναμισμού σε μορφές κλασικής γήρανσης.

Εξαιρέση μοιάζουν να αποτελούν τα νησιά των ομάδων έξι και επτά: αν και αντιμετωπίζουν τις μεγαλύτερες δυσκολίες πρόσβασης βρίσκονται στην παραμεθόριο και, εκτός από την Κάλυμνο, είναι όλα αρκετά έως πολύ μικροί νησιωτικοί χώροι, δεν εμφανίζουν ωστόσο ιδιαίτερα υψηλή γήρανση. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να οφείλεται, ως ένα βαθμό, στη σύνδεσή τους με τα γειτονικά τους μεγάλα νησιά, στα οποία αναφέρεται ουσιαστικά η προσβασιμότητά τους. Έτσι, το συγκεκριμένο μοντέλο μέτρησης της προσβασιμότητας που εστιάζει στη σύνδεση με την ηπειρωτική χώρα ενδέχεται να λειτουργεί παραπλανητικά για αυτήν τη δεδομένη κατηγορία νησιών και να απαιτεί περαιτέρω επεξεργασία για την εν λόγω εφαρμογή του.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, Σ. και ΝΤΥΚΕΝ, Μ.-Ν. 2015. Η πληθυσμιακή γήρανση στην ύπαιθρο χώρα: Μία ετερογενής κατάσταση με θετικές και αρνητικές επιπτώσεις. *Αειχώρος* 20: 66–95.
- ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ, Β. και ΝΤΥΚΕΝ, Μ.-Ν. 2012. Ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται; Μία πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής του 2011. *Δημογραφικά Νέα* 17: 1–6 (<<http://www.demography-lab.prd.uth.gr/Publications-gr.asp#DemoNews>>, 12.06.2014).
- ΝΤΥΚΕΝ, Μ.-Ν. και ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, Στ. 2009. Οι χωρικές διαφοροποιήσεις των σύγχρονων μορφών κινητικότητας στην ύπαιθρο χώρα. Στο: Β. ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ (επιμ.), *Η δημογραφική πρόκληση: γεγονότα και διακυβεύματα*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 209–231.
- _____, 2013. Το νέο ιστορικό πλαίσιο της πληθυσμιακής γήρανσης. *Δημογραφικά Νέα* 21: 1–7 (<<http://www.demography-lab.prd.uth.gr/Publications-gr.asp#DemoNews>>, 12.06.2014).
- ΝΤΥΚΕΝ, Μ.-Ν. και ΚΡΟΜΜΥΔΑΚΗΣ, Ν. 2009. Η απόκλιση πραγματικού – μόνιμου πληθυσμού στα διάφορα χωρικά επίπεδα της Κρήτης: Καθοριστικός παράγοντας για το χωροταξικό σχεδιασμό. *Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 1425–32.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Μ. και ΤΣΙΜΠΟΣ, Κ. 2004. *Δημογραφική Ανάλυση*. Αθήνα: Σταμούλης.
- ΣΠΙΛΑΝΗΣ, Γ., ΚΙΖΟΣ, Θ., ΚΟΝΔΥΛΗ, Ι. και ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ, Μ. 2005. Προσπελασιμότητα και ελκυστικότητα των νησιών του Αιγαίου. *Αειχώρος* 4.1: 106–35 (<www.aegean.gr/.../A.15%20ISLANDS-Spil_Kiz_Kon_Mis_aeihoros.doc>, 10.10.2011).
- CALOT, G. και SARDON, J.-P. 2000. La mesure du vieillissement démographique. *Espace, populations, sociétés: Le vieillissement dans le monde* 3: 475–81.
- DUQUENNE, M.-N. 2014. Le retour à la campagne dans la Grèce en crise. *Région et Développement* 39: 205–24.
- DUQUENNE, M.-N. και ΚΑΚΛΑΜΑΝΗ, Σ. 2008. Le va-et-vient culturel entre le lieu de résidence et le lieu d'origine : quels impacts ? “*Démographie et Cultures*” : *Actes du colloque de Québec (Canada, 25-29 août 2008)*. Paris: AIDELF, 1031–48.
- ELDRIDGE, H. T. 1965. Primary, Secondary, and Return Migration in the United States, 1955–60. *Demography* 2: 444–55.

- GAVRILOV, L. A. και HEUVELINE, P. 2003. Aging of Population. Στο: P. DEMENY και G. MCNICOLL (επιμ.), *The Encyclopedia of Population*. New York: Macmillan Reference, 32–37.
- HAMILTON, C. H. 1966. Effect of Census Errors on the Measurement of Net Migration. *Demography* 3.2: 393–415.
- HART, H. 1921. *Selective Migration as a Factor in Child Welfare in the United States*. First Series 53. Iowa City: University of Iowa.
- HENRY, L. 1984. *Démographie : analyse et modèles*. Paris : Larousse.
- KARAMPELA, S., KIZOS, A. και SPILANIS, I. 2014. Accessibility of islands: Towards a new geography based on transportation modes and choices. *Island Studies Journal* 9.2: 293–306 (<http://www.islandstudies.ca/sites/islandstudies.ca/files/ISJ-9-2-Karampela_KizosSpilanis_0.pdf>, 12.06.2014).
- KASIMIS, C. και ZOGRAFAKIS, S. 2013. Mobilities within and without: Resilience in rural Greece in times of crisis. Στο: *Rural Resilience and Vulnerability: The Rural as Locus of Solidarity and Conflict in Times of Crisis, Proceedings of the XXVth ESRS Congress*, 155–56.
- KASIMIS, C. και ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Α. Γ. 2013. Rural transformations and family farming in contemporary Greece. *Research in Rural Sociology and Development* 19: 263–693.
- KINSELLA, K. και PHILIPPS, D. 2005. *Global Aging: The Challenge of Success*. (Population Bulletin 60.1.) New York: Population Reference Bureau (<<https://www.prb.org/wp-content/uploads/2021/02/03012005-60.1GlobalAging.pdf>>).
- KOLODNY, E. Y. 1974. *La population des îles de la Grèce : essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale*, 3 τόμοι. Aix-en-Provence: Édisud.
- MALLON, I. 2013. Demeurer au pays ou vivre sa retraite à la campagne : comment cohabitent les personnes âgées en milieu rural isolé ? *Métropolitiques* 9 (<<http://www.metropolitiques.eu/Demeurer-au-pays-ou-vivre-sa.html>>, 14.11.2014).
- MEISTERSHEIM, A. 1988. Insularité, insularisme, iléité, quelques concepts opératoires. *Cahiers de l'institut de développement des îles méditerranéennes* 1: 96–120.
- PAILLAT, P. 1990. L'étude du vieillissement de la population : problèmes de mesure. *Ελληνο-Γαλλικό Συνέδριο Δημογραφίας*, Αθήνα 18-21/05/1987. Αθήνα: Ε.ΔΗ.Μ., 331–38.
- PRICE, D. 1955. Examination of Two Sources of Error in the Estimation of Net Internal Migration. *Journal of the American Statistical Association* 50: 689–700.
- ROUSSEL, V. και VOLLET, D. 2004. Les retraités, une chance pour les espaces ruraux? *Revue POUR* 182: 223–28.
- SAUVY, A., BROWN, E. και LEFEBVRE, A. 1976. *Éléments de démographie*. Paris: Presses universitaires de France.
- SHRYOCK, H. S. και SIEGEL, J. S. (επιμ. E. A. LARMON) 1980. *The Methods and Materials of Demography*, τόμ. 1. Washington, D.C.: Bureau of the Census.
- SIEGEL, J. S. και HAMILTON, C. H. 1952. Some Considerations in the Use of the Residual Method of Estimating Net Migration. *Journal of the American Statistical Association* 47: 475–500.
- SIEGEL, J. S. και TAEUBER, C. 1986. Demographic perspectives on the long-live society. *Daedalus* 115.1: 77–117.
- SPILANIS, I., KONDILI, J. και GRYLLAKI, S. 2006. Measuring the attractiveness of small islands. A tool for sustainability. Στο: *International Conference on Sustainability Indicators. Islands and Small States Institute, University of Malta, Foundation for International Studies, Valletta, Malta 6-8 November* (<http://www.aegean.gr/lid/internet/elliniki_ekdosi/Dimosieuseis/Malta_paper.pdf>, 12.06.2014).

- STONE, L. O. 1967. Evaluating the Relative Accuracy and Significance of Net Migration Estimates. *Demography* 4.1: 310–330.
- TAGLIONI, F. 2006. Les petits espaces insulaires face à la variabilité de leur insularité et de leur statut politique. *Annales de Géographie* 652: 664–87.
- UDDIN, M. T., ISLAM, Md. N., KABIR, A. και ISLAM, M. S. 2013. The Speed of Population Aging in Bangladesh. *Sri Lankan Journal of Applied Statistics* 14.2: 133–144.

Σταματίνα Κακλαμάνη
Αναπληρώτρια καθηγήτρια Εφαρμοσμένης Μεθοδολογίας Κοινωνικής Έρευνας
Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kakltina@uoc.gr

Marie-Noëlle Duquenne / Μαρί-Νοέλ Ντυκέν
Καθηγήτρια Στατιστικών και Οικονομετρικών Μεθόδων Χωρικής Ανάλυσης
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Πολυτεχνική Σχολή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
mdyken@uth.gr

Ageing as a criterium of dynamism in modern Greek insular space – Ionion, Aegean, Crete

Stamatina Kaklamani and Marie-Noëlle Duquenne

Abstract

AGEING in the countryside Greece follows several different paths that hide important disparities. When considering ageing process at local level is not always the result of desertification and therefore it is not always a negative evolution. In the causes contributing to the ageing process – meaning the population receiving weakness – are included both the geomorphologic characteristics of the areas that provoke serious access barriers, and the characteristics of access conditions. In this context, the questions raised and discussed in this paper are: to what extent the above factors – geomorphologic characteristics and accessibility – as discontinuity premises are affecting ageing levels of the insular space, and to what extent ageing is related mainly with problems of isolation particularly affecting the islands?

The analysis of ageing is realised at municipality level and concerns 75 Greek islands with a minimum population size of 100 inhabitants. The study of ageing process characteristics is based on data from the last three censuses (1991, 2001, 2011). For the analysis of accessibility, we created eight (8) variables that reflect both the means and conditions of access to the 75 islands under analysis.

The Principal Component Analysis and hierarchical classification based on demographic indicators revealed three distinct patterns of ageing in the islands where decisive role played by geomorphologic characteristics, evolution concerning immigration, and developing economic activities that shape the further prospects of the regions. At the island level, the accessibility analysis was based on Hierarchical Classification, highlighting seven (7) groups with distinct accessibility characteristics.

According to the results of the analysis the relationship between ageing and accessibility to the mainland is not sufficiently systematic, while the focus in connection with the mainland can work misleading. However there are other important factors such as the size of the island and the variations and/or dissimilarities inside the larger islands. Specifically in the case of smaller islands – besides the above factors – the possibilities and conditions of connection with neighboring larger islands play a determinant role.